

آموزش‌های علمی-کاربردی روستاییان

TET for Rural Community

روستاییان برای کارآفرینی و اشتغال به‌وسیله افزایش آموزش‌های علمی و مهارتی است.

ظرفیت‌های فراوانی در بخش‌های صنعت، کشاورزی و خدمات روستایی وجود دارد که می‌تواند اسباب طراحی و اجرای آموزش‌های علمی-کاربردی در جهت اشتغال‌زایی روستاییان را فراهم آورد. یکی از راهبردهای اصلی اشتغال‌زایی در مناطق روستایی، حرکت به سمت صنایع و فعالیت‌های غیرکشاورزی است. این‌گونه کسب‌وکارها در چند حوزه‌ی اساسی صنایع تبدیلی، صنایع فرهنگی، خدمات و امور دولتی قرار می‌گیرند. آموزش‌های درست و به‌هنگام می‌توانند به افزایش درآمد، افزایش سطح اشتغال، بهبود وضعیت محیط کار و بهبود وضعیت اجتماعی روستاییان و توسعه روستایی کمک کند.

ضرورت گسترش آموزش‌های علمی-کاربردی در وضع موجود روستایی ایران

در ایران همواره بخش شایان توجه و درعین حال تأثیرگذاری از جمعیت کشور در مناطق روستایی ساکن هستند. روستاها به‌عنوان کهن‌ترین شکل سکونت‌گاهی و روستاییان از گذشته به‌منزله اجتماعی پایه، نقشی اساسی در شکل‌گیری جامعه ایران و تمدن‌های آن داشته‌اند (عباس پور و همکاران، ۱۳۹۶). کسب شناخت کافی از جامعه مورد مطالعه و گروه‌های هدف از الزامات اولیه برای برنامه‌ریزی است که ارائه آموزش‌های علمی-کاربردی به روستاییان از این امر مستثنی نمی‌باشد. بنابراین به‌دست آوردن شناخت از پس‌کرانه روستایی به‌عنوان پایه نگرش توانمندسازی

اطلاعات عمومی روستاها و روستاییان ایران در ۱۳۹۰، تعداد ۶۱ هزار و ۷۴۸ آبادی دارای سکنه در کشور وجود داشت که از آن سال تاکنون (۱۳۹۶) ۵۳۶ آبادی به این تعداد اضافه شد و نقاط جمعیتی کشور به ۶۲ هزار و ۲۸۴ منطقه رسیده است. در ۱۳۹۰، سهم جمعیت روستایی حدود ۲۸٫۶ درصد از جمعیت کشور بود که این رقم در ۱۳۹۵ به ۲۵٫۹ درصد رسید و جمعیت روستایی ۲٫۶ درصد و معادل ۷۳۰ هزار نفر کاهش یافت. روند کاهش جمعیت روستایی در کشور از ۱۳۷۰ آغاز شد و در دولت یازدهم (از ۱۳۹۶ به بعد) تلاش شد روند تبدیل روستا به شهر متوقف شود درحالی‌که پیش از آن ۲۰۰ روستا تبدیل به شهر شده بود (رضایی، ۱۳۹۶). هم‌اکنون ۱۶٫۵ میلیون نفر روستایی در کشور از آب شرب سالم برخوردارند، ۹۵٪ روستاها به شبکه برق سراسری متصل هستند، شبکه بهداشت در ۱۰۰ درصد روستاها ایجاد شده و ۲۸ هزار روستا دارای اینترنت پرسرعت هستند که این رقم تا پایان ۱۳۹۶ به ۴۱ هزار روستا می‌رسد. صدونودوپنج هزار کیلومتر راه روستایی در کشور وجود دارد که ۷۰ درصد آنها آسفالت‌ه است و ۹۲ درصد جامعه روستایی را زیر پوشش دارد (همان).

جدول (۲) نشان‌دهنده وضعیت نیروی انسانی ساکن در

جدول ۱. تغییرات جمعیتی شهری و روستایی کل کشور طی دوره سرشماری ۱۳۹۵-۱۳۹۰ (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

جمعیت سال ۱۳۹۰	جمعیت سال ۱۳۹۵	نرخ رشد جمعیت شهری	جمعیت سال ۱۳۹۰	جمعیت سال ۱۳۹۵	نرخ رشد جمعیت روستایی
۵۳۶۴۶۶۶۱	۵۹۱۴۶۸۴۷	۱٫۹۷	۲۱۴۴۶۷۸۳	۲۰۷۳۰۶۲۵	-۰٫۶۸

جدول ۲. وضعیت نیروی انسانی ساکن در روستاهای کشور (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

سال	نرخ بیکاری	مشارکت اقتصادی	جمعیت بیکار	جمعیت شاغل	جمعیت فعال
۱۳۹۵	۸٫۹	۴۱٫۰	۶۱۹۰۰۶	۶۳۶۸۵۸۲	۶۹۸۷۵۸۸

می‌آید. این تفاوت، درعین حال نشان‌دهنده جایی برای کار و برنامه‌ریزی افزایش آموزش و مهارت از طریق علمی-کاربردی است اگرچه شدت این تفاوت در بین زنان و مردان روستایی کمتر است. ستون آخر این جدول با نشان دادن نسبت باسواد بالتر زنان روستایی در بین کل باسواد زنان کشور در مقایسه با همین بررسی برای مردان روستایی، وضعیت امیدبخشی را برای امکان شرکت گسترده‌تر در آموزش‌های علمی-کاربردی به وجود می‌آورد.

خلأهای زندگی و توسعه روستایی

هدف از پرداختن به این مبحث، ایجاد آمادگی ذهنی مناسب برای شناخت نقاط ضعف روستاهای ایران و در نتیجه تفکر و برنامه ریزی استفاده از ظرفیت نظام آموزشی علمی-کاربردی برای روستاییانی می‌باشد که در اقصی نقاط دور و نزدیک و برخی نقاط دور از دسترس پراکنده هستند و در واقع گویای اطلاعاتی است که ضعف بنیان‌های روستایی را آشکار و لزوم اقدامات مؤثری از جمله گسترش آموزش علمی-کاربردی را یادآوری می‌کند:

فقر، محرومیت، رفاه و بهداشت

مسئله فقر به‌ویژه فقر روستایی از جمله موضوع‌هایی است که طی دو دهه اخیر به‌عنوان مهم‌ترین معضل جامعه بشری، هم در جوامع توسعه یافته و هم در حال توسعه، به آن توجه فراوانی شده است و می‌توان گفت که این مسئله یک پدیده روستایی است (بهرامیان و کرمی به نقل از راغفر، ۱۳۹۶).

روستاهای کشور در ۱۳۹۵ است. همان‌طور که از محتوای جدول پیدا است، نرخ مشارکت اقتصادی روستاییان اگرچه بیش از نرخ مشارکت اقتصادی در کل کشور (۴۰,۴) است، اما نرخ بالای بیکاری روستاییان را که به راحتی و با تدوین و اجرای برخی برنامه‌های توسعه‌ای در نواحی روستایی قابل کاهش و رفع است، نشان می‌دهد.

جدول ۳. نرخ فعالیت جمعیت ده ساله و بیشتر به تفکیک مناطق (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

روستایی	شهری	کل کشور	سال
۴۲,۲	۳۹,۸	۴۰,۴	تابستان ۱۳۹۵

در جدول (۳) مقایسه نرخ فعالیت اقتصادی در نواحی روستایی با جمعیت نواحی شهری امیدوارکنندگی بیشتری دارد و ظرفیت فعالیت اقتصادی روستاییان را نشان می‌دهد. جدول (۴) آمار وضعیت باسواد روستاییان را امیدوارکننده نشان می‌دهد و روی دیگر ظرفیت‌های موجود در جمعیت و منابع انسانی روستاها را در مقایسه با جمعیت روستایی کشور که ۲۸,۶ است بیان می‌دارد. به این ترتیب می‌توان برای آموزش‌های تکمیلی در هر بعد و زمینه و در هر نقطه‌ای از کشور برنامه‌ریزی کرد. ادامه تحلیل وضعیت باسواد جمعیت کشور را در جدول (۵) مشاهده می‌کنیم. نسبت باسواد بالتر از شش سال در بین زنان و در مقایسه با مردان فاصله قابل توجهی را نشان می‌دهد که این به نوعی مانع جدی در جهت برنامه‌های آموزش تکمیلی به‌شمار

جدول ۴. جمعیت باسواد شش ساله و بیشتر به تفکیک وضع سکونت (سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، مرکز آمار ایران)

جمعیت باسواد شش ساله و بیشتر		
وضعیت سکونت	کل	درصد
شهری	۵۹۱۴۶۸۴۷	۷۴,۰
روستایی	۲۰۷۳۰۶۲۵	۲۵,۹۳
غیرساکن	۴۸۷۹۸	۰,۰۶۱
کل کشور	۷۹۹۲۶۲۷۰	۱۰۰

جدول ۵. وضعیت باسوادی جمعیت شش‌ساله و بیشتر به تفکیک جنسیت
(سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، مرکز آمار ایران)

نسبت باسوادی روستایی به باسوادی جنس	باسواد روستایی	نسبت باسوادی	باسواد	جمعیت به تفکیک جنسیت
۳۳,۹۴	۱۰۱۰۰۷۶	۷۵,۴۶	۲۹۷۵۳۸۴۳	زنان کل کشور ۳۹۴۲۷۸۲۸
۳۲,۳	۱۰۶۳۰۵۴۹	۸۱,۲۶	۳۲۹۱۲۹۱۷	مردان کل کشور ۴۰۴۹۸۴۴۲

وضعیت اشتغال و نرخ فعالیت در روستاها بهتر از شهرها است، سهم اشتغال جامعه روستایی از کل کشور ۲۶ درصد است و در مجموع جامعه روستایی سهم اشتغال بیشتر و سهم بیکاری کمتری دارد. این مقدار برای روستائیان ۱۰ سال و بیشتر به رقم ۳۸,۸ در ۱۳۹۵ می‌رسد که در شهرها رقم ۳۴,۰ را می‌بینیم (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). هم‌اکنون سهم ۶۱۹ هزار بیکار در روستاها در مقابل سه میلیون و ۲۰۰ هزار بیکار در کشور، ۲۰ درصد است و با توجه به نرخ فعالیت و نرخ اشتغال در روستاها، جامعه روستایی فعالیت اقتصادی بهتری نسبت به جامعه شهری دارد.

با اینکه اقتصاد جامعه روستایی پایدارتر از جامعه شهری است، اما به سبب ازدیاد نرخ تورم در آن نسبت به شهر، کالاها را گران‌تر می‌خرند. متوسط نرخ رشد تورم در جامعه روستایی کشور طی ۱۰ سال گذشته ۱,۵ تا ۲ درصد بیش از جامعه شهری، اما وضعیت اشتغال جامعه روستایی مناسب‌تر از جامعه شهری بوده است. ضریب جینی یا توزیع ثروت در ۱۳۹۴ در جامعه شهری ۳۷ صدم درصد و در جامعه روستایی ۳۴ صدم درصد بود به طوری که مازاد درآمد سالانه یک خانوار شهری ۱۶ هزار و ۴۷۵ ریال، اما مازاد درآمد برای خانوار روستایی ۱۴ هزار و ۵۵ ریال بود. در سال گذشته (۱۳۹۵) افزایش درآمد روستایی در کشور ۱۵,۸ درصد و تورم ۷,۲ درصد محاسبه شده است (رضایی، ۱۳۹۶).

محاسبات در نتایج بررسی وضعیت فقر و نابرابری در مناطق شهری و روستایی ایران در سال‌های ۱۳۸۱-۱۳۹۱ نشان داد که فقر و نابرابری درآمدی همواره در مناطق روستایی بیشتر از مناطق شهری است (فطرس و شهبازی، ۱۳۹۴).

در بحث فشار روان‌شناختی مقدار شاخص‌ها اغلب برای مادران بی‌سواد بالاتر از سایر گروه‌های تحصیلی است (علی‌اکبری صبا، ۱۳۹۸).

براساس اعلام مرکز آمار ایران در بازه زمانی ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۲ میزان هزینه هر خانواده روستایی برای دخانیات، حدوداً ۱۳ درصد بیشتر از خانواده‌های شهری است. این در حالی است که در همین مقطع زمانی نسبت مصرف لبنیات به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مواد غذایی مرتبط با سلامت، در خانواده روستایی نسبت به خانواده شهری به تدریج کاهش یافته است و کارگران و افراد بیکار در مناطق روستایی سهم بالاتری از هزینه‌های خوراکی و دخانی خانواده خود را به تهیه دخانیات اختصاص می‌دهند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۵).

شاخص‌های اقتصادی نرخ رشد، نرخ بیکاری و نرخ تورم در اقتصاد کشور حائز اهمیت است و با توجه به این موضوع، حساب اقتصادی روستاها برای سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۳ محاسبه شد که برای مثال در ۱۳۹۰ نرخ رشد اقتصادی کشور منهای ۵,۲ درصد اما نرخ رشد اقتصادی روستا ۱,۲ درصد بود.

نرخ تورم در جامعه روستایی بیشتر از جامعه شهری اما

توسعه فرهنگی و اجتماعی

مشکل روستاها در بخش‌های کالبدی، فرهنگی و زیست‌محیطی است (فتاحی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۷؛ عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۶۲؛ فتحی، ۱۳۹۱: ۲۱۲؛ عزمی و مطیعی لنگرودی، ۱۳۹۰: ۱۰۳). به‌همین منظور تلاش شده است نگاه به روستا از منظر برخورداری به توسعه در حوزه اقتصادی و فرهنگی تغییر کند که این مهم نیازمند برنامه‌ریزی است. برنامه‌ریزی در این بخش نیاز به آمار و اطلاعات دارد که در این راستا سامانه جامع آمار و اطلاعات آبادی‌های کشور شکل گرفته و امکان دسترسی به آن برای ثبت اطلاعات در همه نقاط روستایی فراهم شده است. جمع‌آوری آمار و داده‌ها در روستاها با شیوه‌ی ثبتی انجام می‌گیرد و می‌توان در قالب سامانه جامع آمار و اطلاعات آبادی‌های کشور، این داده‌ها را با ارائه کدهای مشخص به‌صورت به‌هنگام در اختیار دارد (رضایی، ۱۳۹۶).

اهمیت و ضرورت آموزش علمی-کاربردی روستاییان

با توجه به مباحث مطرح‌شده در عنوان پیشین و دریافت اطلاعات اجمالی از توان‌ها و ضعف‌های کرانه روستایی ایران، جای طرح این نکته ایجاد می‌شود که تأثیر و عملکرد این جمعیت قابل توجه را، که نقش سازنده‌ای در اقتصاد، فرهنگ و همه ابعاد و امور کشور دارند، از چه طریقی می‌توان افزایش داد؟

یکی از راهبردهای اصلی اشتغال‌زایی در مناطق روستایی، حرکت به سمت صنایع و فعالیت‌های غیرکشاورزی است. این گونه کسب‌وکارها در چند حوزه اساسی صنایع تبدیلی، صنایع فرهنگی، خدمات و امور دولتی قرار می‌گیرند. صنایع تبدیلی از جمله مهم‌ترین زمینه‌های توسعه کشاورزی، توسعه روستایی و توسعه اشتغال‌زایی در روستاها است. وظیفه اصلی این صنایع، فرآوری محصولات کشاورزی و دامی روستا و تبدیل آنها به کالاهایی نهایی تر و باارزش‌تر است که اغلب در صنایع و کارخانه‌های شهری انجام می‌شود. انجام این فعالیت‌ها در

روستاها یا نواحی اطراف روستاها باعث خلق ارزش افزوده بیشتر در این مناطق و تحریک تولید می‌شود. صنایع فرهنگی نیز از جمله صنایع ریشه‌دار در مناطق روستایی هستند و به جرئت می‌توان گفت این صنایع روستایی بیشتر بر صنایع دستی متمرکزند. از آنجاکه روستاییان به صورت نسبی وقت آزاد زیادی (به‌خصوص به صورت فصلی) در اختیار دارند، اغلب در زمینه‌ای از این گونه صنایع وارد می‌شوند. مواد اولیه موردنیاز صنایع دستی به وفور در مناطق روستایی موجود است، ضمن آنکه نیازمند دانش فوق‌العاده یا فناوری سطح بالایی نیست. صنعت گردشگری نیز از دیگر صنایع فرهنگی محسوب می‌شود که زمینه رشد بسیاری در مناطق روستایی دارد. توسعه این صنعت، که بی‌نیاز از هزینه قابل توجهی است، در حاشیه خود باعث توسعه کسب‌وکار خواهد شد. خدمات، زمینه‌ای اشتغال‌زا و بخشی در حال رشد در بیشتر کشورها محسوب می‌شود به‌گونه‌ای که بسیاری از اندیشمندان، اقتصاد نوین را اقتصاد خدماتی می‌نامند. بخش خدمات زمینه بسیار مستعدی برای اشتغال‌زایی دارد چون در یک اقتصاد روبه‌رشد و پویا، نمی‌توان هیچ‌گونه محدودیتی برای توسعه خدمات در نظر گرفت. در کنار آن، زمینه مناسبی برای خلاقیت و نوآوری افراد محسوب می‌شود و بخش عمده‌ای از کارآفرینی‌ها در حوزه خدمات اتفاق می‌افتد (بهرامی بیرگانی، ۱۳۷۸). باید اضافه کرد که چون مهم‌ترین و اصلی‌ترین عامل توسعه، عامل انسانی می‌باشد از این رو از اهمیت بسزایی برخوردار است. این موضوع با کسب دانش و افزایش و تقویت مهارت‌ها که در نهایت منجر به توانمند شدن منابع انسانی می‌شود همراه است؛ دگرگونی‌های پرشتاب جهان امروز، شرایط و چالش‌های نوینی را فراروی آموزش عالی و بیکاری دانش‌آموختگان آموزش عالی، در بسیاری از کشورها قرار داده است (رحمانیان کوشککی، چیدری و عنایتی، ۱۳۹۳). یکی از اهداف کلان توسعه در اغلب کشورها و از جمله کشور ما، کاهش بیکاری و توسعه فعالیت‌های شغلی است (قدیری معصوم، مهدوی و اسماعیل‌نیا، ۱۳۸۳) که گریبانگیر مناطق روستایی است و تدابیر مراجع قانونی و ذی صلاح کشور در افزایش توجه به توسعه مهارت‌ها و کاربردی شدن علم است و به این ترتیب

دستباف روستایی و شهری سراسر کشور و نیز صنایع و خدمات جانبی فرش دستباف به‌منظور ارتقاء و بهبود بهره‌وری، تثبیت و افزایش سهم صادراتی و بازاریابی‌های داخلی و خارجی (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۵).

در هریک از بندهای قانونی که در بالا به آنها اشاره شد، اهمیت پیوستن روستاها و روستاییان را به تحولات روز که در حوزه‌های اقتصادی، فنی، کالبدی، تولیدات کشاورزی، خدمات و سرمایه‌گذاری به چشم می‌خورد. بررسی اجزای اعتبارات توسعه روستایی در بودجه‌های سنواتی کشور هم نشان می‌دهد سهم عمده این اعتبارات (بالای ۷۰ درصد)، به امور کالبدی، فیزیکی و خدماتی اختصاص می‌یابد و اشتغال و اقتصاد روستا سهم بسیار ناچیزی دارند.

در یک دسته‌بندی کلی، آموزش‌های علمی-کاربردی در دو مفهوم عام و خاص تعریف می‌شود. مفهوم عام آن، مترادف با آموزش‌های فنی و حرفه‌ای (رسمی و غیررسمی) است و در مفهوم خاص، آموزش‌های علمی-کاربردی از آموزش‌های فنی و حرفه‌ای متمایز می‌شود (طالعی، ۱۳۸۱؛ به نقل از ایزدی و همکاران، ۱۳۹۰). به باور طالعی (۱۳۸۱) مهم‌ترین وجه تمایز موجود، تفاوت در نوع مهارت دانش‌آموختگان این دو نوع نظام آموزشی است. وی با اشاره به برون‌داد نظام فنی و حرفه‌ای که بیشتر مهارت‌های یدی است؛ برون‌داد نظام آموزش علمی-کاربردی را (به‌واسطه آشنایی با مبانی علمی حرفه و شغل و برخورداری از مهارت‌ها و توانایی‌های ذهنی)، قابلیت تصدی مشاغل سطوح بالاتر، عنوان کرده است (ایزدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۸). درباره آموزش فنی و حرفه‌ای باید یادآور شد، به‌نوعی زیرمجموعه آموزش‌های علمی-کاربردی محسوب شده، اما سابقه ای بیش از مباحث علمی-کاربردی دارد.

ساختار آموزش فنی و حرفه‌ای و علمی-کاربردی در کشورهای توسعه یافته یا در حال توسعه دارای تنوع نسبتاً قابل توجهی است و هر کشوری بنا به مقتضیات و شرایط اقتصادی و اجتماعی و مختصات کلی نظام آموزشی سعی در

در برنامه پنجم و سایر برنامه‌های توسعه کشور موارد متعددی در حوزه روستا یا مرتبط با آن وجود دارد که برخی از موارد مربوط به این بحث عبارت‌اند از:

- حمایت از گسترش کشاورزی صنعتی و صنایع روستایی با اولویت توسعه خوشه‌ها و زنجیره‌های صنعتی کشاورزی کوچک و متوسط که بخش اعظم نهاده‌ها و عوامل تولید آن در جغرافیای روستایی وجود دارد و همچنین صنایع دستی و خدمات گردشگری و ایجاد و توسعه بازارهای محلی با اولویت مراکز دهستان‌های دارای قابلیت توسعه؛

- آموزش فنی و حرفه‌ای مستمر روستاییان با هدف توانمندسازی برای ارائه و استفاده از خدمات نوین و مشارکت در فعالیت‌های صنعتی و بهبود کیفیت تولیدات؛

- حمایت مالی از طریق اعطای تسهیلات، وجوه اداره‌شده، یارانه سود و کارمزد جهت توسعه اشتغال خانوارهای روستایی و عشایری با اولویت روش‌های محلی و بومی و نیز تقویت مدیریت یکپارچه اراضی از طریق مشارکت با تشکل‌های حقوقی به‌منظور جلوگیری از خرد شدن اراضی و تجمیع مدیریتی اراضی خرد کشاورزی؛

- اقدام قانونی در جهت ایجاد شرکت شهرک‌های کشاورزی با اصلاح اساسنامه یکی از شرکت‌های مادر تخصصی موجود در چارچوب سیاست‌های کلی اصل چهارم (۴۴) قانون اساسی به‌منظور هدایت، راهبری و احداث و توسعه زیرساخت‌های مجتمع‌های کشاورزی، دامی و شیلاتی؛

- سامان‌دهی روستاها در قالب مجموعه‌های روستایی به‌منظور خدمات‌رسانی بهتر و مؤثرتر؛

- توسعه و هدفمندسازی پژوهش، آموزش، تولید و تبلیغات و همچنین توسعه تجارت الکترونیک فرش و ایجاد خانه فرش در بازارهای هدف و موردنظر برای هویت‌بخشی، ارتقاء کیفیت تولید و روان‌سازی، سفارش‌پذیری، حمایت از ایجاد و توسعه و تجهیز کارگاه‌های متمرکز و غیرمتمرکز و اتحادیه‌ها و شرکت‌های تعاونی فرش

دولتی و غیردولتی را برای آموزش نیروی انسانی متخصص و موردنیاز بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور ممکن سازد به‌نحوی که دانش‌آموختگان بتوانند برای فعالیت‌هایی که به آنها محول می‌شود، دانش و مهارت لازم را کسب کنند. درعین حال، مهم‌ترین شرط بهبود خوداتکایی و توانمندی جوامع روستایی و عشایری افزایش قابلیت‌ها، ظرفیت‌ها، دانش، نگرش و مهارت‌های برنامه‌ریزی محلی در آنها و تفویض اختیارات لازم در زمینه تدوین طرح‌ها و برنامه‌ها و اجرا و ارزشیابی آنها با رعایت الزامات مربوطه است. باید به دنبال رهیافت‌هایی بود که روستاییان و عشایر را از عناصر منفعلی که منتظر حمایت‌ها و طرح‌های متمرکز و عرضه‌محور دولت هستند، خارج کرده و آنها را فعال کند. همه برنامه‌ها مانند توسعه گردشگری روستایی، توسعه کشاورزی صنعتی، صنایع دستی و غیره که در این طرح‌ها مد نظر قرار گرفته‌اند، تنها در صورتی سبب توانمندسازی روستاییان و عشایر خواهد شد که براساس اولویت‌ها، قابلیت‌ها و نیازهای واقعی روستاییان و عشایر و مناطق مربوطه و با رویکرد منطقه‌گرایی به جای بخشی‌نگری برنامه‌ریزی شوند. همچنین توجه به نقش آموزش‌های عمومی در پرورش خلاقیت، مهارت، دانش روز، اطلاعات قانونی و بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینی حائز اهمیت است (ترکاشوند، ۱۳۹۱).

دستاوردهای آموزش علمی-کاربردی در روستاها

آموزش علمی-کاربردی: ظرفیت‌های فراوانی در بخش‌های صنعت و کشاورزی و خدمات وجود دارد که می‌تواند اسباب طراحی و اجرای آموزش‌های علمی-کاربردی در جهت اشتغال‌زایی را فراهم آورد. درحال حاضر با توجه به نیاز آموزش‌های علمی-کاربردی به امکانات، تجهیزات و فضای مناسب، اجرای این آموزش‌ها فقط از عهده سازمان‌های اجرایی برمی‌آید. اما باید توجه داشت که چگونه می‌توان قابلیت‌های موجود را برای آموزش‌های اشتغال‌زا به خدمت گرفت (بینقی و سعیدی ۱۳۸۰؛ مقنی‌زاده ۱۳۸۰). افزایش تعداد مراکز علمی-کاربردی در کشور به‌درستی در

استفاده از ساختار مناسبی برای آموزش فنی و حرفه‌ای و علمی-کاربردی داشته است. در کشورهای توسعه یافته در کنار دوره‌های دانشگاهی و نظری، دوره‌های تکنولوژی (فنی) یعنی دوره‌های علمی-کاربردی قرار دارد و این دو جریان، به موازات هم نیازهای نیروی انسانی جامعه را برآورده می‌کنند. در برخی از کشورهای توسعه یافته، اصولاً آموزش عالی در بخش علمی-کاربردی شروع شده است (مانند انگلستان). در کشورهای درحال توسعه، مخصوصاً گروه کشورهای جنوب شرقی آسیا، که از بسیاری جهات به ایران شبیه هستند، توجه به این دو نوع آموزش کاملاً هویدا است، یعنی اینکه از دبیرستان تا دانشگاه، دوره‌های نظری در کنار دوره‌های فنی و حرفه‌ای و عملی-کاربردی قرار دارند. الگوی یونسکو نیز برپایه آموزش‌های نظری دانشگاهی با هدف محاسبه، طراحی و تحقیقات، و آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و علمی-کاربردی با هدف خدمات، نگهداری و تعمیرات قرار دارد. بسیاری از کشورها مانند کره، که از شمار کشورهای درحال توسعه خارج شده، دارای آموزش‌های نظری دانشگاهی در زمینه تحقیقات و در کنار آن آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و علمی-کاربردی، برای تأمین نیروی تکنیسی می‌باشند. در کشورهای صنعتی و پیشرفته، بخش زیادی از جوانان پس از گذراندن دوره متوسطه وارد دوره‌های علمی-کاربردی می‌شوند. مطالعه تجارب کشورهای مختلف نشان می‌دهد که آموزش فنی و حرفه‌ای و متنوع‌سازی رشته‌های درسی و محور قرار گرفتن مشاغل به جای رشته‌های درسی معمولاً از دوره دوم متوسطه و حتی گاهی از دوره اول متوسطه آغاز می‌شود و در آموزش عالی این آموزش‌ها قوت و تنوع بیشتری می‌یابد. دستگاه‌های اجرایی و نظام‌های استعدادی و نیز شرایط اجتماعی و فرهنگی به‌گونه‌ای سامان یافته است که از لحاظ شرایط اقتصادی فارغ‌التحصیلان و نیز شأن اجتماعی فارغ‌التحصیلان دوره‌های علمی-کاربردی هیچ کمبودی نسبت به دانش‌آموختگان رشته‌های آکادمیک ندارند (سعیدی رضوانی و بینقی، ۱۳۸۲).

هدف دانشگاه جامع علمی-کاربردی فراهم آوردن موجهاتی است که مشارکت سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی

به روستاها و مناطق دورافتاده بود.

۴. **روش‌های نوین اجرایی آموزش.** آموزش مبتنی بر محیط کار و آموزش حرفه‌های مشاغل خانگی (نصیری، ۱۳۹۰). در آموزش‌های علمی-کاربردی، ساختار متفاوتی مطرح است، یعنی قبل از اینکه آموختن دانش موردنظر باشد، بیشتر انجام کار و یادگیری مهارت مطرح است. در برنامه آموزش، محوریت و اصالت آموزش بر مهارت یا فناوری خاصی متمرکز است و طرح مسائل علمی نیز در ارتباط با آن معنی پیدا می‌کند. ویژگی دیگری که در تبیین آموزش‌های علمی-کاربردی قابل ذکر است، خاصیت اشتغال‌زایی این آموزش‌ها است. تعریف دوره‌ها براساس نیاز دستگاه‌ها و بازار کار، محتوای کاربردی آموزش‌ها، مشابهت محیط آموزشی به محیط کار، مدرسان کاربردی، همگی واجد خصوصیات موردنیاز آموزش اشتغال‌زا هستند. انتظار می‌رود دانش‌آموختگان این نظام نه تنها در یافتن شغل از دانش‌آموختگان آموزش‌های نظری پیشی بگیرند بلکه یک قدم جلوتر حرکت کرده و خود به ایجاد اشتغال مبادرت ورزند. مطالعات بین‌المللی نیز نشان می‌دهد تقاضای نیروی کار برای دانش‌آموختگان آموزش‌های علمی-کاربردی بالاتر از دانش‌آموختگان نظری است (خرقانی و سلسله، ۱۳۸۸: ۵).

ارتقاء نگرش و شناخت بزرگسالان روستایی برای پذیرش نوآوری‌ها و تغییرات در ابعاد مختلف آن، مستلزم بهره‌گیری از یک الگو، نظام دانش و درنظر داشتن ویژگی‌های بوم‌شناسی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، و نیز ملاحظه ابعاد فنی برنامه‌ریزی آموزشی و مدیریت یادگیری و توانمندسازی هر کشور است (بساک و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۹). زیرا نتایج یک الگوی مطلوب باعث گسترش کمی و کیفی عوامل تأثیرگذار بر تربیت و آموزش روستاییان و بهبود معیارهای پایه زندگی و همچنین بهره‌دهی حرفه‌ای آنها می‌شود (ملک‌محمدی، ۱۳۹۵).

امروزه آموزش و کسب مهارت نقشی مهم در توسعه فرهنگی، سیاسی و اقتصادی جوامع ایفا می‌کند. با توجه به آموزش می‌توان به توسعه پایدار در روستا دست یافت و آن

دستور کار بوده است به طوری که در ۱۳۹۵ به تعداد ۱۰۷۰ مرکز آموزشی رسیده است. این مراکز از نظر حوزه فعالیت به چند بخش تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از: صنعت با ۱۹,۳۶٪، کشاورزی با ۸,۰۵٪، فرهنگ و هنر با ۹,۲٪ و مدیریت و خدمات اجتماعی ۶۳,۳۹٪. بیشترین تعداد مراکز در استان تهران مستقر است و کمترین آنها در استان کهگیلویه و بویراحمد (روابط عمومی دانشگاه جامع علمی-کاربردی، ۱۳۹۵). این آمارها از این جهت مهم هستند که آموزش‌های علمی-کاربردی، یکی از حلقه‌های زنجیره آموزشی است که مهارت را به آموزش فرد پیوند می‌زند و فرد ماهری را در یکی از تخصص‌ها تربیت می‌کند و از این راه تأثیر ویژه‌ای در میزان موفقیت برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌گذارد. با توجه به اینکه آموزش‌های علمی-کاربردی برای توانا ساختن فرد به انجام کار معین صورت می‌گیرد، لذا افزایش توانایی علمی یا مهارتی هدف‌دار است و آنان را برای انجام کاری که به آنان محول می‌شود تا سطح مطلوب توانا می‌کند (پاک‌بین، ۱۳۷۹). بنابراین، تمرکز واحدها و رشته‌های علمی-کاربردی در حیطه‌های خاص علاوه بر اینکه ناقض عدالت آموزشی است، مانع دستیابی به اهداف علمی-کاربردی در روستاهای کشور می‌باشد.

مدل‌های اجرای آموزش روستایی

۱. **اجرای دولتی.** اجرای آموزش‌ها به صورت دولتی به شیوه‌ای اطلاق می‌شود که تمامی ملزومات آموزشی اعم از تجهیزات نیروی انسانی و غیره را بخش دولتی تأمین می‌کند.
۲. **برون سپاری.** با توجه به سیاست دولت در واگذاری فعالیت‌های دولتی به بخش خصوصی جهت بهره‌وری بیشتر و مشارکت این بخش، سازمان فنی و حرفه‌ای ایران نیز بخشی از فعالیت‌های آموزشی خود را طی طرحی با نام برون سپاری در دو روش خرید خدمات آموزشی و واگذاری مدیریت آموزشی به بخش خصوصی واگذار می‌کند.
۳. **طرح هجرت.** این طرح در ۱۳۸۵ و برای تعداد محدودی طراحی شد. در این روش هدف، انتقال کلیه مواد آموزشی

است، ساکنان این بخش باید از دانش و مهارت کافی برای استفاده مؤثر و کارآمد از پتانسیل‌های مرتبط در فضای سکونت‌گاهی روستایی بهره‌مند باشند (حاجی میررحیمی و حسینی، ۱۳۸۱: ۲۵).

داعیه‌داران توسعه انسانی پایدار بر این باورند که فرصت‌ها باید به شکل عادلانه در اختیار افراد قرار گیرد و به همه مردم چه مرد و چه زن فرصت داده شود تا در اجرای طرح‌ها و تصمیمات اساسی که زندگی آنها را شکل می‌بخشد، مشارکت داشته باشند (سازمان ملل متحد، ۱۹۹۵؛ به نقل از پاپ زن و همکاران، ۱۳۹۰). توسعه منابع انسانی از راه آموزش امکان‌پذیر است. آموزش توانایی انسان را در امر تولید بالا می‌برد زیرا در تولید، عامل انسانی اساس کار به‌شمار می‌رود (پاپ‌زن و همکاران، ۱۳۹۰).

اهداف برنامه‌های آموزش روستایی: اهداف این برنامه‌ها در مجموع عبارت‌اند از:

- افزایش دسترسی و توسعه آموزش‌های مهارتی و خدمات فنی و مشاوره‌ای معطوف به ایجاد اشتغال در مناطق روستایی؛

- تشویق دانش‌آموختگان فاقد مهارت به اشتغال و کارآفرینی در مناطق روستایی؛

- تشویق روستاییان به راه‌اندازی صنایع روستایی، اجرای پروژه‌های تجاری و توسعه خدمات روستایی.

- افزایش بهره‌وری شاغلان در روستا (ملاشاهی، ۱۳۹۲).

افزایش درآمد، افزایش سطح اشتغال، بهبود وضعیت محیط کار و بهبود وضعیت اجتماعی روستاییان همه از جمله مواردی هستند که می‌توانند از آموزش درست و بهنگام ناشی گردند و توسعه روستایی را سبب شوند با توجه به این مطلب است که می‌توان گفت آموزش‌های فنی و حرفه‌ای می‌توانند نقش بسزایی در تعدیل این شرایط داشته باشند و میزان مهاجرت‌ها را تحت تأثیر قرار دهند (ابراهیمی‌نژاد رفسنجانی و پوررمضان، ۱۳۹۲: ۱۰).

تجربیات عملی صورت‌گرفته در خصوص ارائه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای روستایی در ایران مشخص شد که مهم‌ترین عامل موفقیت آموزش‌ها در این مناطق شناسایی صحیح و درک درستی از نیاز نیروی انسانی و شناخت

را تقویت کرد. ارتقاء سطح مهارتی روستاییان باید به گونه‌ای باشد که آنها را به سوی بهینه‌سازی روش‌های تولیدی و بهره‌وری از امکانات موجود سوق داده به‌گونه‌ای که تأمین‌کننده بخشی از اهداف توسعه روستایی باشند. توسعه روستایی از اهداف اصلی پروژه‌ها و برنامه‌های اجرایی در این حیطه بوده و آموزش و ارتقاء مهارت روستاییان از عوامل اساسی و مهم در تقویت و پایداری توسعه روستایی است (ملاشاهی، ۱۳۹۲).

در بخش کشاورزی، رویکرد آموزش پودمانی را می‌توان به‌مثابه یکی از مؤثرترین سازکارهای برنامه‌ریزی و تدوین آموزش‌های کارکنان شاغلان و بهره‌برداران اصلی این بخش معرفی کرد. این رویکرد با تمرکز بر نیازهای اساسی شغل و مهارت‌های موردنیاز آنها سعی در ارائه آموزش‌هایی دارد که علاوه بر برطرف کردن نیازهای آموزشی کارکنان، صرف هزینه‌های مالی و زمانی را تا حد امکان کاهش می‌دهد (مؤسسه علمی کاربردی وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۹۳).

ازطرفی با توجه به تحولات اقتصادی و اجتماعی در عرصه‌های مختلف، ضرورت طراحی الگوی برنامه آموزشی مناسب برای پاسخگویی به نیازهای روز روستاییان، بیش از پیش احساس می‌شود (عباس‌پور و همکاران، ۱۳۹۶). تفکر در حوزه کیفیت آموزشی و ارتقاء خدمات آموزشی در چارچوب الگوی جدید آموزشی می‌تواند اهمیت ویژه‌ای داشته باشد (بیگت، ۲۰۰۸؛ به نقل از حسینی و همکاران، ۱۳۹۲).

در حوزه تأثیر برنامه مطلوب آموزش توانمندساز به بزرگسالان روستایی، تحقیقات نشان می‌دهد با وجود اینکه اصولاً ساکنان و به‌خصوص شاغلان روستایی، پایه اصلی تولید، به‌کارگیری و ارتقاء بهره‌وری عوامل تولید در هر کشور به‌شمار می‌آیند، اما در ایران عامل اصلی توسعه نیافتگی روستاها کمبود اطلاعات اجتماعی و حرفه‌ای روستاییان است. فرسایش این منابع که بیشتر از کم‌سوادی، بی‌سوادی، به‌روز نبودن دانش و مهارت حرفه‌ای و شغلی آنها نشئت می‌گیرد، مانع اصلی تحقق اهداف و برنامه‌های توسعه روستایی و در نتیجه سایر بخش‌ها است. با توجه به اینکه فعالیت‌های این بخش از جنس مهارتی و عملیاتی

محیط روستایی و تعامل با روستاییان (ملاشاهی، ۱۳۹۲).

کتاب‌شناسی

ابراهیمی‌نژاد رفسنجانی، م. و پوررمضان، س. (۱۳۹۲). بررسی تأثیر آموزش‌های فنی و حرفه‌ای در پیشگیری از مهاجرت روستاییان به مناطق شهری؛ مطالعه موردی کرمان. *مهارت‌آموزی*، ۱(۵)، ۱۹-۷.

ایزدی، ص.، صالحی عمران، ا. و قربانی، ع. (۱۳۹۰). ارزیابی وضعیت اشتغال دانش‌آموختگان دانشگاه جامع علمی کاربردی. *فصلنامه انجمن آموزش عالی ایران*، ۳(۲)، ۲۴-۱.

بساکي، ط. و همکاران (۱۳۹۵). بررسی نقش آموزش‌های انبوهی در توسعه روستایی و فعالیت‌های کشاورزان استان مرکزی. *آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، ۴(۲)، ۸۱-۶۹.

بهرامی بیرگانی، ح. (۱۳۸۷). راهکارهای اشتغال در روستا، برگرفته از سایت <https://www.mcls.gov.ir>

بهرامیان، س. و کریمی، آ. (۱۳۹۶). بررسی روند فقر در مناطق روستایی ایران. *تحقیقات اقتصاد کشاورزی*، ۱۰(۴)، ۲۱۴-۱۹۵.

بینقی، ت. و سعیدی رضوانی، م. (۱۳۸۰). ارزیابی اثربخشی برنامه‌های آموزشی علمی-کاربردی در پاسخ به نیاز کارفرمایان. مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، تهران.

پاپ‌زن، ع.، خالدی، خ. و سلیمانی، ع. (۱۳۹۰). ارزشیابی آموزش‌های فنی و حرفه‌ای زنان روستایی در زمینه صنایع دستی. *فصلنامه علمی پژوهشی جامعه‌شناس زنان*، ۲(۳)، ۲۱-۳۷.

پاک‌بین، ص. (۱۳۷۹). درچه‌ای به برنامه‌های آموزشی علمی-کاربردی، هنر و معماری. *جلوه هنر*، ۱۶ و ۱۷، ۳۷-۳۰.

ترکاشوند، ز. (۱۳۹۱). نقش توانمندسازی روستاییان در توسعه کارآفرینی، رساله دکتری به راهنمایی دکتر سید حسن مطیعی لنگرودی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.

حاجی میرحیمی، د. و حسینی، م. (۱۳۸۱). تدوین الگوی قابلیت‌های حرفه‌ای آموزشگران مؤسسات و مراکز آموزش عالی کشاورزی. *اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۱۰(۳۲)، ۲۷۷-۲۴۷.

حسینی، م.، فراهانی، ا.، و قره، م. (۱۳۹۲). طراحی الگوی تضمین کیفیت آموزش تربیت بدنی در نظام آموزش از راه دور. *پژوهش‌های کاربردی در مدیریت ورزشی*، ۲(۲)، ۱۱۹-۱۳۶.

خرقانی، س. و سلسله، م. (۱۳۸۸). آموزش علمی-کاربردی: نظام آموزشی مجاور پارک‌های اساسی در آموزش عالی؟ کنفرانس آموزش مهندسی در ۱۴۰۴، تهران، دانشکده فنی دانشگاه تهران و فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران، ۲۲ اردیبهشت.

رحمانیان کوشکی، م.، چیدری، م. و عباسی، ع. (۱۳۹۵). تحلیل موانع فراروی آموزش‌های کارآفرینی در مراکز آموزش علمی کاربردی کشاورزی. *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۲۶، ۱۳۱-۱۱۱.

رضایی، ن. (۱۳۹۶). آخرین وضعیت روستاهای کشور از نگاه آماری.

پتانسیل‌های منطقه و ازطرفی ارائه آموزش‌های منتهی به اشتغال و تولید می‌باشد. انجام نیازسنجی منطقه‌ای، قطب‌بندی آموزشی از جهات متفاوت، اولین گام در این مسیر است. ازطرفی به‌کارگیری شیوه‌های اجرایی متفاوت و متناسب با شرایط موجود، شیوه‌های آموزش در کارگاه روستایی به‌صورت مکان‌های ثابت و مشخص جهت آموزش جایگزین آموزش سیار به شیوه طرح هجرت شد. درحال‌حاضر آموزش حرف مشاغل خانگی، اجرای آموزش‌های مبتنی بر محیط کار و آموزش‌های مهارتی موردنیاز روستاییان در اولویت برنامه‌ریزی قرار گرفته است (نصیری، ۱۳۹۰).

راهکارهای پیشنهادی اجرای صحیح آموزش‌های روستایی

۱. حرکت ساختار آموزشی در بخش فنی و حرفه‌ای در روستاها باید به‌سمت تمرکززدایی، به‌طوری‌که تصمیم‌گیری در مورد نوع رشته و چگونگی این آموزش‌ها به‌عهده افراد محلی باشد؛
۲. توجه ویژه و درنظر گرفتن سطوح مدیریتی برنامه‌های آموزشی جهت مدیریت صحیح نیروی انسانی، مکانی و امکانات آموزشی و اجرای دقیق و نظارت بر نحوه اجرای برنامه‌های آموزشی؛
۳. مشارکت و ترغیب و تشویق بخش خصوصی برای اجرای برنامه‌های آموزش روستایی به‌منظور بهره‌گیری از امکانات و توانمندی‌های آنها؛
۴. برنامه‌ریزی و هدف‌گذاری دقیق آموزش‌ها با انجام نیازسنجی آموزشی و قطب‌بندی آموزش‌ها؛
۵. توجه ویژه به ارائه کلاس‌های آموزشی در محیط واقعی کار به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اصول یادگیری؛
۶. ارزیابی برنامه‌های آموزش‌دیدگان در حین آموزش و بعد از آن جهت شناخت کاستی‌ها و مشکلات برنامه‌های آموزشی و رفع آنها؛
۷. انطباق دوره‌های آموزشی ارائه‌شده با نیاز منطقه؛
۸. توجه به علاقه‌مندی و رضایت‌مندی مربیان از کار در

ملک محمدی، ا. (۱۳۹۵). *ترویج و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

نصیری، ه. (۱۳۹۰). آموزش‌های فنی و حرفه‌ای در مناطق روستایی ایران (مهارت‌آموزی زمینه‌ساز توسعه پایدار روستایی). سازمان آموزش و فنی کشور؛ دفتر آموزش روستایی.

زهرآ ترکاشوند (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

خبرگزاری جمهوری اسلامی: ایرنا.

روابط عمومی دانشگاه جامع علمی-کاربردی (۱۳۹۵). *تارنمای دانشگاه جامع علمی-کاربردی، درباره دانشگاه*.

سعیدی رضوانی، م. و بینقی، ت. (۱۳۸۲). *تجارب جهانی و ملی دوره‌های علمی-کاربردی در زمینه اشتغال‌زایی، اولین همایش ملی اشتغال و نظام آموزش عالی کشور، ۲۹ و ۳۰ مهر*.

عباس‌پور، ع.، مهاجر، ی.، رجب‌بیگی، م.، جهان‌پناه، ب. (۱۳۹۶). *طراحی و اعتباریابی الگوی آموزش بزرگسالان روستایی کشور. اندیشه‌های نوین تربیتی، ۱۳(۴)، ۲۲۵-۲۴۹*.

عزمی، آ. و مطیعی لنگرودی، ح. (۱۳۹۱). *مروری بر مشکلات زیست‌محیطی روستاهای ایران و راهکارهای حل این مشکلات. مسکن و محیط روستا، ۱۳۳، ۱۱۵-۱۰۱*.

علی‌اکبری صبا، ر. (۱۳۹۸). *الگوی زندگی مادران و ویژگی‌های اجتماعی، اقتصادی و بهداشتی خانوارها*. تهران: پژوهشکده آمار مرکز آمار ایران.

عناستانی، ع.، جوان، ج. و احمدزاده، س. (۱۳۹۱). *بررسی رابطه بین ویژگی‌های فردی زنان و مشارکت آنان در فرایند توسعه روستایی (م: دهستان درزآب- شهرستان مشهد). مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۳(۱۲)، ۷۸-۶۱*.

فتاحی، ا.، پورطاهری، م. و افتخاری، ع. (۱۳۹۵). *ارزیابی فضایی-کالبدی مسکن پایدار روستایی: (مطالعه موردی روستاهای استان لرستان). برنامه‌ریزی و آمایش فضا، ۲۰(۴)، ۱۷۴-۱۳۹*.

فتحی، س. (۱۳۹۱). *تحلیلی بر نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی. جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۲(۲)، ۱۹۵-۲۱۴*.

فطرس، م. و شهبازی، ف. (۱۳۹۴). *بررسی وضعیت فقر و نابرابری در مناطق شهری و روستایی ایران طی سال‌های پیش و پس از اجرای قانون هدفمندی یارانه‌های نقدی (۱۳۹۱-۱۳۸۱). فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۳(۹)، ۳۶-۷*.

قدیری معصوم، م.، مهدوی حاجیلویی، م. و اسماعیل‌نیا، ح. (۱۳۸۳). *توسعه اشتغال در نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهرستان لاهیجان). پژوهش‌های جغرافیایی، ۴۸، ۱۵۸-۱۳۹*.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۵). *چکیده نتایج طرح آمارگیری نیروی کار تابستان ۱۳۹۵، تارنمای مرکز آمار ایران*.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۵). *بررسی وضعیت روستاها در ایران، معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی، دفتر مطالعات زیربنایی*.

مقنی‌زاده، م. (۱۳۸۰). *ارزشیابی اثربخشی دوره‌های علمی-کاربردی. مؤسسه پژوهشی و برنامه‌ریزی آموزش عالی، تهران*.

ملاشاهی، غ. و ملاشاهی، ح. (۱۳۹۲). *نقش آموزش‌های فنی و حرفه‌ای در توسعه روستایی. ماهنامه کار و جامعه، شماره ۱۵۹*.

مؤسسه علمی-کاربردی وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۹۳). *دفترچه راهنمای پذیرش دوره‌های تک پودمان مهارتی ویژه بهره‌برداران و شاغلان بخش کشاورزی*. تهران: مؤسسه علمی-کاربردی وزارت جهاد کشاورزی.